

†

Одеська національна юридична академія
Південноукраїнський центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 22

Одеса

2004

ЗМІСТ

Баймуратов М. О. Нормативно-правова регламентація суб'єктно-об'єктного складу муніципальної влади: доктринальні підходи	3
Кормич Л. І., Гансова Е. А. Правовий статус жінки в громадській думці населення Одеської області (за матеріалами конкретно-соціологічних досліджень)	10
Паньков А. І. Русофобська «правда»: відсутність правової свідомості чи правовий нігілізм?	20
Богданов В. С. Нормативно-правові основи соціального порядку	26
Гладун З. С. Проблеми формування медичного права в Україні	32
Кормич Б. А. Компетенція центральних органів виконавчої влади в сфері інформаційної безпеки	38
Шерман О. М. Гендерні аспекти негативного стереотипу політичного лідера	48
Стефанов С. О., Іванченко Я. М. Окремі аспекти звільнення від відбування покарання із виправних колоній в світлі нового кримінально-виконавчого законодавства України	51
Припула А. М. Соціальна характеристика спеціальних принципів інституту "охорони виключної економічної зони"	57
Дранченко Г. Г. Деякі аспекти кримінальної відповідальності за порушення податкового законодавства уряді зарубіжних країн	70
Кормич А. І. Проблеми політичного процесу України XIX століття в правових теоріях	77
Онопченко В. Б. Еволюція православ'я в умовах суспільно-політичної трансформації України	84
Гаверська І. В. Поняття і юридична природа інституту представництва в суді	89
Кузьменко В. Б. Етнополітичний фактор у формуванні північно-східного та східного кордонів Української СРР (1917-1925 рр.)	94
Лаврик Г. В. Конституційна форма закріплення права людини на свободу совісті та віросповідання в Україні в перші роки радянської влади	101
Мандриченко Ж. В. Кримінально-правовий компроміс: проблеми та перспективи	108
Стрюков О. Л. До питання про забезпечення державного нагляду та забезпечення безпеки судноплавства на судових шляхах та акваторії Бузько-Дніпровського регіону	112
Шапошиников Д. С. Поняття та характеристика зобов'язань, що виникають внаслідок рятування майна іншої особи за Цивільним кодексом України 2003 р.	115
Гукаленко О. О. Міжнародні комерційні угоди як інструмент залучення іноземних інвестицій в економіку держави: правове регулювання та судова практика	122
Дунаєва Л. М. Політико-правова думка про організацію і сутність місцевої влади в радянський період	125

Каменчук Т. О. Поняття та обмеження політичної компетентності державної влади	136
Лебеза М. А. Концептуальні моделі взаємозв'язку політики та моралі	145
Лебеза М. М. Особливості політичної участі в Україні в пострадянський період	149
Мамонтова Е. В. Біографія як жанр політичної міфотворчості	155
Єнур Г. В. Проблеми боротьби органів внутрішніх справ з легалізацією (відмиванням) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом	161
Березовська Н. Л. Покарання, пов'язані з виправно-трудоим впливом, що застосовуються до неповнолітніх	166
Перекрестова І. Ю. Соціально-психологічні аспекти толерантності	170
Гранін В. Л. Наслідки неналежного передоручення у відносинах представництва за цивільним законодавством України	175
Гуляк Я. В. Право на житло і житлові відносини	179
Ткачук Ю. В. Сутність економічної глобалізації та її соціальні наслідки	184
Пехник А. В. Співвідношення політичної системи і системи політичного управління	190
Польовий М. А., Сімонцева Л. О. Нейромережевий підхід до побудови моделі політичної системи	195
Погрібний С. О. Договір у системі регуляторів цивільних відносин	200
Вишняков О. К. Стратегія "нового сусідства" ЄС: новий алгоритм правової інтеграції	210
Голоядова Т. О. Актуальні проблеми вдосконалення системи управління державними корпоративними правами	214
Прішкіна О. В. Місцеве самоврядування як елемент конституційного ладу України	220
Вітман К. М., Дудченко В. В. Нормативний договір у адміністративному праві	224
Сайчин О. С. Особливості змісту деяких елементів криміналістичної характеристики серійних вбивств	229
Буряк Т. М. Роль інтересу у формуванні об'єктного складу місцевого самоврядування	232
Лепетюк О. В. Проблема відвертання подвійного оподаткування та міжнародне податкове право	238
Андрєєв В. І. Роль підприємництва у становленні інституту місцевого самоврядування: історико-правові аспекти	244
Недбай В. В. Передумови та умови переходу України до інформаційного суспільства	252
Мусатова О. В. Громадські організації як чинник формування громадянського суспільства	258
Некрасов О. І. Про політичне розуміння нації	260
Чорнобук В. І. Процесуальна форма подання слідчого про прийняття рішень в порядку судового контролю	265

Каткова А.Г., Сивуляк П.М. Проблеми оптимізації і підвищення ефективності діяльності слідчих підрозділів	268
Кожан М.П. Повне фіксування судового процесу технічними засобами – одна із основних засад кримінального судочинства	273
Щербак Н. О. З історії боротьби царського уряду проти українства в другій половині XIX століття	276
Петришина Л. В. До проблеми діяльності українок в міжнародному жіночому русі (перша чверть XX ст.)	280
Сон С. С. Вибірчі спори: поняття, класифікація, сторони і предмет (за законом України «Про вибори Президента України»)	283
Пережнюк Б.А. Взаємовідносини державних органів та органів місцевого самоврядування і ЗМІ в Україні (організаційно-правові питання)	289
НАШІ АВТОРИ	300

КОНСТИТУЦІЙНА ФОРМА ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Визначальними для правового забезпечення свободи світогляду (совісті) та віросповідання, релігійних відносин в сучасній Україні є конституційні положення, конструктивний потенціал яких ще далекий від вичерпання. Їх творення, певна річ, засноване на глибокому усвідомленні процесу формування і розвитку радянської юридичної науки в історико-політичному контексті та на функціонуванні реальних правових явищ.

Такий підхід утверджується нині у дослідженнях законодавчого забезпечення державних інтересів Радянської України у церковно-релігійній сфері життєдіяльності суспільства. Однак, попри очевидні зрушення в об'єктивному висвітленні цієї проблеми, що відбуваються завдяки зусиллям В. І. Силантьєва, О. Д. Форостюка [1] та інших учених, характеристика конституційно-правового оформлення більшовицької лінії щодо церкви та віруючих залишається неповною і вимагає подальших наукових студій.

Виявити особливості конституційно-правової форми закріплення права людини на свободу совісті та віросповідання в Україні перших років радянської влади, тобто окреслити предмет нашого дослідження, дозволить лише всебічний аналіз досвіду створення і розвитку тодішньої системи конституційно-правових норм, якими регулювалися державно-церковні відносини. Власне цей досвід є об'єктом даної розвідки.

Початок становлення радянської теорії держави і права супроводжувався знищенням буржуазного правового світогляду і розширенням сфери застосування "революційної правосвідомості". З точки зору необхідності забезпечення однієї з можливих гарантій особи, у першу чергу трудящої людини, на час "остаточного викорінення поділу людства на класи, котре відмінило б розбіжність між правом і обов'язком, а значить, ліквідувало б і право як засіб класового панування", розглядалося нею поняття "свободи совісті" [2]. З таких позицій закріплювала його і перша радянська конституція – Конституція РСФРР, прийнята 5-м Всеросійським з'їздом рад 10 липня 1918 року, тобто майже через вісім місяців після здійснення Жовтневої революції.

Конституція РСФРР 1918 року діяла на українських землях до березня 1919 року, коли більшість її норм було відтворено у Конституції УСРР, затвердженій 3-м Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 10 березня 1919 року і прийнятій в остаточній редакції Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом 14 березня цього ж року *. Так, показова для того часу норма статті 13 Конституції РСФРР – "З метою забезпечення за трудящими справжньої свободи совісті церква відокремлюється від держави і школа від церкви,

а свобода релігійної і антирелігійної пропаганди визнається за всіма громадянами“ [3] – була майже повністю викладена в статтях 22 і 23 Конституції УСРР, а саме в пристосованому до УСРР тексті Декларації прав трудящого та експлуатованого народу 1918 року, що окремим розділом увійшов до цієї Конституції. Але в ній більш різко підкреслювалася неприпустимість використання релігії і церкви в інтересах класового ладу. “З метою всебічного проведення засад диктатури пролетаріату і найбіднішого селянства, – наголошувала стаття 22 української конституції, – УСРР надає трудящим масам усю повноту прав і можливостей в галузі громадського та політичного життя”. “Відповідно до цього загального положення, з метою забезпечення за трудящими дійсної свободи совісті, а також припинення можливості використати релігію і церкву в інтересах збереження класового ладу, – підсумовувала стаття 23, – церква відокремлюється від держави, і за всіма громадянами визнається право пропаганди релігійних вчень, які не ставлять перед собою ніяких соціальних і політичних цілей, а також антирелігійних вчень, які духом своїм не суперечать комуністичному світоглядові” [4].

Взагалі, відмінності “конституційних постанов”, прийнятих радянськими республіками в “період утвердження диктатури пролетаріату”, правниками, його сучасниками, пояснювалися частково особливістю економічних і побутових умов, а інколи – “принципово різними” поглядами авторів конституції даної республіки від поглядів на те чи інше питання авторів конституції іншої республіки. Сутність цих “принципово різних” поглядів зводилася, на їхню думку, “не до розрізнення мети і прагнень, і навіть не до розрізнення шляхів, якими йшли Соц. Рад. Республіки до єдиної мети”, а до розрізнення, головним чином, “темпу досягнення, темпу бігу до визначеної мети по визначеному шляху” [5].

Першу Конституцію радянської України довелося створювати через якихось два місяці після того, як “явочним порядком” в українських землях було встановлено більшовицьку владу. Тому при підготовці основного закону, як пояснював під час обговорення його проекту на вранішньому засіданні 3-го Всеукраїнського з’їзду рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 10 березня 1919 року народний комісар юстиції УСРР А. І. Хмельницький, довелося скористатися положеннями конституції “старшої сестри – Великої Російської Соціалістичної Федеративної Республіки”, де “вся повнота влади и вся повнота політичних прав зосереджена в руках трудящих мас, а буржуазний клас і клас поміщиків цілком усувається від будь-якої участі у здійсненні цієї влади і від користування будь-якими правами”, іншими словами, скористатися конституцією держави, котра надає “повноту прав робітничому класу і повноту безправ’я буржуазії й поміщикам” [6]. При цьому, за словами А. І. Хмельницького, необхідно було стежити за тим, щоб “віковий ворог, котрий користувався тими чи іншими правами або свободами, не згуртувався для того, щоб вдарити ножем в спину пролетаріату”, а значить, “ясно і точно сказати, що повнота влади і повнота політичних прав, так званих свобод належить Радянській владі для трудящих мас”. Тим самим заперечувалася так звана демократія, тобто той суспільно-державний лад, у якому всі громадяни користуються однаковими правами. “Цієї демократії, – говорив народний комісар юстиції УСРР делегатам з’їзду, – не існувало ніколи: не було її при буржуазному

ладові, немає її при пролетарському, вона буде існувати тільки при комуністичному ладові...” [7].

У рамках такого теоретичного невизнання “прав свобод” залишалася і державна діяльність по забезпеченню релігійних потреб населення, що здійснювалася на основі Конституції, декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” та більш детальних постанов.

У записці з приводу підготовки інструкції про порядок проведення в життя декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 22 січня 1919 року доктор історії права професор М. О. Максимейко, який, напевно, брав участь у підготовці цього документу, зауважував, що в основу проекту необхідно “покласти постанову Наркомату юстиції РСФРР від 24 серпня 1918 року з певними змінами у відповідності з умовами часу і місця” [8]. Такий варіант виявився дійсно прийнятним. Тим більше, що 3 серпня 1920 року Раднарком УСРР ухвалив постанову (у деяких виданнях її називають декретом) “Про погодження законодавчої практики УСРР і РСФРР в питанні відокремлення церкви від держави» [9]. 10 листопада 1920 року Наркомат юстиції УСРР огублікував “детальну, всебічно регламентуючу діяльність органів влади” інструкцію про порядок проведення в життя декрету “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”, підготовлену ним спільно з Наркоматами внутрішніх справ та освіти [10].

Тут, як і в попередніх документах, уживалося слово “відокремлюється”. Це засвідчувало, що відокремлення церкви від держави не разова дія, а тривалий процес, який потребує подальшого, у тому числі законодавчого врегулювання.

В умовах відступу до непівського буржуазного права, що трактувався теоретиками радянського права як “можливий і водночас необхідний” чи “добровільний та зроблений в інтересах робітничо-селянської революції” (при обов’язковому “обмежувальному, а зовсім не поширювальному” тлумаченні нового законодавства) [11], декрет Раднаркому РСФРР від 23 січня (5 лютого) 1918 року вважався одним із перших найважливіших документів радянської влади. “Наш декрет переслідував не лише політичну мету позбавити церкву влади над розумами і непрямо навіть над державною владою, чому ми оголосили конфіскацію церковного майна, але мали на увазі й духовне розкріпачення мас” [12], – неодноразово підкреслював П. І. Стучка.

В основу однозначних дій радянської влади по використанню всього її могутнього державного апарату задля забезпечення світського характеру життя людей було покладено “волю класу трудящих” у формі законів. Останні, замість “характеру декларацій”, тепер набували “характеру норм, правил поведінки, технічних вказівок, більш точних і детальних практичних директив” [13]. З точки зору необхідності забезпечення однієї з можливих гарантій особи, у першу чергу – трудящої людини, на час “остаточного викорінення поділу людства на класи, котре відмінило б розбіжність між правом і обов’язком, а значить, ліквідувало б і право як засіб класового панування”, розглядалося в них поняття свободи совісті.

Водночас питання права людини на свободу світогляду (совісті) та віросповідання, взаємовідносин держави і церкви та релігійних відносин в суспільстві не були врегульовані у Договорі про утворення СРСР, підписаному 30 грудня

1922 року. Відомо, що не говорилися про них в українському проекті Конституції СРСР, в основному схваленому 23 травня 1923 року на об'єднаному засіданні Президії ВУЦВК та Раднаркому УСРР, як, власне, і в ст. 1 Конституції СРСР від 1924 року, де окреслювалося коло питань, віднесених до відання Союзу РСР [14]. Перша союзна Конституція не мала ні глав, ні окремих статей про політичні й особисті свободи громадян СРСР. Тож її поява не передбачала перегляду чи зміни норм про свободу совісті, закріплених в Конституції УСРР 1919 року на республіканському рівні. Тому не знаходимо цих норм у постановах IX та X з'їздів Рад УСРР "Про зміну Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки" від 10 травня 1925 року та 13 квітня 1927 року [15].

Залишаючи в "недоторканому вигляді" текст Декларації прав трудящого та експлуатованого народу в першій радянській конституції, що повинна була "належати історії і складати її окрасу", укладачі першої союзнаї Конституції скористалися її основними положеннями для того, щоб ці свободи тільки урочисто підтвердити як принцип, котрий робітничо-селянська влада не мала наміру порушувати [16].

Вельми корисним і плідним було звернення до Декларації трудящого та експлуатованого народу України як документу, що надавав чималий матеріал для теоретичної обґрунтованості прийняття низки законів, які юридично забезпечили б реалізацію положень ст. 3. п. "в" республіканської конституції, де зазначалося, що УСРР "створює для трудових мас виключну можливість користуватися політичними правами (свободою усного й друкованого слова, зборів і спілок), усуваючи від користування цими правами панівні класи і близькі до них своєю політичною позицією суспільні групи" [17].

Послугуючись уміщеними в ст. 22 Конституції УСРР положеннями Декларації трудящого та експлуатованого народу України про те, що "з метою всебічного проведення засад диктатури пролетаріату та біднішого селянства УСРР надає трудящим усю повноту прав і можливостей у галузі громадського і політичного життя", українські правники з початку 20-х років розробляли правила реєстрації та нагляду за товариствами та спілками, що не мають на меті добувати зиску, з метою забезпечення за трудящими "дійсної свободи спілок" та надання робітникам і біднішим селянам "всілякої допомоги, матеріальної й іншої, для їх об'єднання і організації" (ст. 26 Конституції УСРР) [18].

До категорії товариств і спілок, що не мали на меті отримання прибутку, які належало реєструвати в адміністративних органах у порядку, визначеному постановою ВУЦВК та Раднаркому УСРР від 7 жовтня 1925 року [19], інструкція Наркомату внутрішніх справ УСРР "Про порядок реєстрації товариств та спілок, що не мають на меті добувати зиск", прийнята у розвиток цієї постанови 8 травня 1926 року, зараховувала "виключно добродітні та розраховані на довге існування об'єднання певної кількості осіб або аналогічних товариств, що мають на меті різні суспільно-корисні цілі, через загальні зусилля, на підставі вияву суспільної самодіяльності громадян" [20].

Такими об'єднаннями вважалися і церковні та релігійні громади, прирівняні ст. 11, 12, 13 декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України "Про

відокремлення церкви від держави і школи від церкви” до приватних товариств і союзів, що знову-таки відповідало Декларації трудящого і експлуатованого народу України, у тексті якої наголошувалося, що “церква відокремлюється від держави і за всіма громадянами визнається право пропаганди релігійних навчань, що не ставлять за своє завдання досягти якоїсь соціальної чи політичної мети, а також антирелігійних наук по духу своєму не суперечних комуністичному світогляду” (ст. 23 Конституції УСРР) [21].

Особливо цікавим своїм конкретним змістом це положення ставало у міру наближення до розуміння “волі сумління” і “церковної волі” як наслідку, який мало відокремлення церкви від держави для віруючих. Наприкінці 20-х років керівники його практичного здійснення у “волі сумління” вбачали: “1) право віруючих визнавати будь-яку релігію, або право невіруючих не визнавати жодної релігії; 2) волю засновувати нові релігійні течії; 3) на вільне виконання релігійних обрядів; 4) на волю проповіді, з додержуванням чинних законоположень; 5) на користування громадськими і політичними правами, за винятком представників духовництва, що позбавлені політичних прав не як віруючі, а як нетрудовий елемент, незалежно від їхніх релігійних переконань” [22]. “Церковну волю” вони розглядали як “1) волю засновувати нові релігійні громади, 2) волю церковної організації й управління і 3) повну рівність у правах усіх зареєстрованих релігійних громад” [23].

Обидва наведені переліки мали розширене, поглиблене тлумачення, як правило, завдяки відтворенню вихідних політико-правових гарантій здійснення свободи совісті, задекларованих у перші дні Жовтня [24], чи то викладу підвалин законодавчої політики щодо “культурно-просвітницької” сфери взагалі і “правових норм по відокремленню церкви від держави і школи від церкви” зокрема.

Український політичний і державний діяч – професор юридичного факультету Харківського інституту народного господарства Ю. П. Мазуренко виділив в окремий правовий інститут, окрему наукову дисципліну “правові норми про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”, співвідносячи їх із таким основним завданням радянського будівництва, як “запровадження пролетарської ідеології”, іншими словами, асоціюючи їх з “культурною функцією” органів влади. “Мені можуть зауважити, визнавав учений, – що цей предмет слід віднести до права політико-організаційного, як питання, яке має на сучасний момент актуально політичне значення, але я вважаю, що за своїми завданнями і методами він і тепер уже за всієї його політичної важливості більш наближається до виховно-просвітницького права” [25]. Усвідомлюючи, що у “правових нормах про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” знаходять прихисток, “по суті, виключно питання антирелігійної агітації і пропаганди, нехай із деякими, звичайно, заходами державного впливу” [26], Ю. П. Мазуренко відводив їм відповідне місце в укладеній ним “Схемі системи права перехідного періоду”.

Після знайомства з такими підходами для приведення в дію норм основного закону виникає відчуття втрати цілком реальних, але свавільно перекреслених вирішенням встановленого Декларацією трудящого та експлуатованого народу України завдання “забезпечення за трудящими дійсної свободи совісті, а також

припинення можливості використовувати релігію і церкву в інтересах збереження класового ладу” (ст. 23 Конституції УСРР) [27] перспектив розвитку конституційно-правового забезпечення права кожної людини на свободу світогляду та віросповідання.

Підсумовуючи викладене можна зробити висновки, що протягом перших пореволюційних років розуміння права на свободу совісті та віросповідання перебувало у тісному зв'язку з соціально-політичною ситуацією, правовою дійсністю, ідейною атмосферою суспільства. Відразу після революції в теорії і в практиці радянської організації державної влади це право розглядалося як явище суто буржуазне. Ідейно-теоретичним підґрунтям для цього був єдино “правильний” марксистський погляд на питання релігії і церкви.

Але відмова від доктрини відмирання права, його несуттєвості у “справі перетворення суспільства і людини” забезпечувала простір для врегулювання взаємин в галузі релігійних відносин на конституційному рівні та в спеціальних правових актах, а, значить, і для розробки механізму їхньої реалізації. В умовах суворого порядку і міцної влади диктатури пролетаріату, яка діяла на принципових основах, викладених в Основному законі пролетарської держави – в Радянській Конституції, він здебільшого сприймався як сукупність правил поведінки або норм, спроможних прислужитися тогочасній релігійній політиці держави, прийняттю та реалізації нею управлінських рішень щодо церкви та віруючих. Тоді як в сучасній Україні в основу цього процесу справедливо покладено законодавчо оформлене і практично зреалізоване визнання державою, громадськими, політичними, релігійними організаціями та іншими індивідами свободи самовизначення і самореалізації особистості в системі установок, координат її світоглядного вибору.

Література:

1. Див.: Силантьєв В. И. Большевики и православная церковь на Украине в 20-е гг. – Харків, 1998; Форостюк О. Д. Правове регулювання державно-церковних відносин на Донбасі у 1917-1941 рр. – Луганськ, 2000 та інші.
2. Стучка П. Учение о государстве и о конституции РСФСР. – М., 1922. – С. 13.
3. Історія Радянської Конституції в декретах і постановах радянського уряду. 1917-1936. – К., 1937. – С. 74.
4. Там само. – С. 117-118; Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів / За ред. М. Кириченка. Підготував до друку Ю. О. Іванов. – Харків, 1932. – С. 43, 58, 63.
5. Гюнтер А. Р., проф. Особенности Конституции УССР по сравнению с Конституциями др. Союзных республик // Вестник Советской Юстиции. – 1924. – №2 (12). – 15 января. – С. 40.
6. III Всеукраїнський Зїзд Рад. Стенографічний звіт. З передмовою В. П. Затонського. – Харків, 1932. – С. 197-198.
7. Там само. – С. 199.
8. ЦДАВО України. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 261. – Арк. 6.
9. СУ УССР – Харьков, 1920. – №22. – Ст. 435. – С. 636.
10. ЦДАВО України. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 261. – Арк. 14; Сборник декретов, положений, инструкций, циркуляров по Народному Комисариату юстиции с 1

января 1920 г. по 20 апреля 1921 г. — Харьков, 1921. — Вып. 2. — С. 17-24; Сборник отчетов народных комиссаров УССР, уполномоченных народных комиссаров РСФСР при Совнарком УССР и центральных учреждений Украины. — Харьков, 1921. — С. 3-4.

11. Стучка П. Законность революционная // Энциклопедия государства и права / Под ред. П. Стучка / Коммунистическая академия. Секция общей теории государства и права. — М., 1925. — Т. 1: Вып. 2: Габеас-Зрелища. — С. 1153.

12. Стучка П. Учение о государстве и о конституции РСФСР. — М., 1922 — С. 134; Стучка П. И. Учение о Советском государстве и его конституции. — Москва-Ленинград, 1931. — С. 121.

13. Малицкий Ал. (Алый) Революционная законность // Путь к коммунизму. — 1922. — №8-9. — С. 132.

14. Історія Радянської Конституції в декретах і постановах радянського уряду. 1917-1936. — К., 1937. — С. 227-238.

15. Там само. — С. 257-263, 273; Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. / За ред. М. Кириченка. Підготував до друку Ю. О. Іванов. — Харків, 1932. — С. 218-229, 273, 317-329.

16. Курский Д. И. О Союзной Конституции // Курский Д. И. Избранные статьи и речи. — М., 1948. — С. 106.

17. Історія Радянської Конституції в декретах і постановах радянського уряду. 1917-1936. — К., 1937. — С. 113.

18. Там само. — С. 117.

19. Отделение Церкви от государства и школы от церкви. Сборник декретов, инструкций и циркуляров УССР и СССР с разъяснениями п/отдела культос при НКВД УССР / Под ред. Н. А. Черлунчакевича. — Харьков, 1926. — С. 21-22.

20. СУ УССР — Харьков, 1926. — №75-76. — Ст. 438. — С. 636.

21. Історія Радянської Конституції в декретах і постановах радянського уряду. 1917-1936. — К., 1937. — С. 117.

22. Сухоплюєв І. Відокремлення церкви від держави: Збірник законоположень СРСР і УСРР, інструкцій, об'їжників і пояснень Наркомвнусправ УСРР // З передмовою В. А. Балицького. — Харків, 1929. — С. 17-18.

23. Там само. — С. 18.

24. Див.: Сухоплюєв Ів. Основы советского права об отделении церкви от государства и школы от церкви // Пролетарская мысль. — 1923. — №1. — С. 65; Його ж: Отделение церкви от государства и школы от церкви // Справочник сельского работника Харьковщины. — Харьков, 1923. — С. 381-390; Його ж: Відокремлення церкви від держави в УСРР // Порадник Робітника Освіти. — Харків, 1924. — С. 421-430 та ін.

25. Мазуренко Ю. Система права переходного периода. Опыт систематики. — Харьков: Юридическое изд-во НКЮ УССР, 1925. — С. 41.

26. Мазуренко Ю. Система права переходного периода. Опыт систематики. — Харьков, 1925. — С. 41.

27. Історія Радянської Конституції в декретах і постановах радянського уряду. 1917-1936. — К., 1937. — С. 117-118.